

Les lletres valencianes en la cruïlla

RICARD BLASCO

El segle XX, que ja davalla cap a la seua consumació, ha estat, per a les lletres valencianes, un segle de veritable renaixement, molt més ampli, molt més fructuós i molt més sòlid que aquell altre moviment del dinové inscrit en la història literària amb el nom de Renaixença. I, nogensmenys, en el curs de la vintena centúria les nostres lletres van estar a punt d'emudir, qui sap si per sempre, de resultes de la malaurada conjunció d'un cúmul d'adverses circumstàncies. En aquestes planes vaig a intentar d'evocar el llarg període en què les lletres valencianes, pillades en la cruïlla de l'ésser i el no-ésser, aconseguiren superar l'adversitat i renàixer amb noves i més fecundes forces.

1.—LES LLETRES VALENCIANES EN LA GUERRA DELS TRES ANYS.

En 1936 el valencianisme cultural es trobava en un punt de saó que, sense hipèrbole, pot considerar-se ple de promences.

En el camp de l'anomenada «literatura culta» s'havien acumulat al llarg de la dècada anterior manifestacions reeixides que abocaven a la imminent consolidació d'una «normalitat» plena, mai aconseguida per les successives generacions que protagonitzaren la Renaixença des de 1878. Superats els estrictes límits del jocfloralisme llorentí i la seua seqüela del *lokalkolorit*, les lletres valencianes s'obriren en el temps de la I Dictadura i de la II República (1923-1936) a inquietuds més en consonància amb l'època. Un exemple, i no l'únic, el tenim en la introducció de l'avantguardisme artístic i literari per la revista *Taula de lletres valencianes* a partir de 1928, un revulsiu de vastes conseqüències. En el lllindar de la insurrecció militar de juliol de 1936 els autors mostraven una àmplia varietat d'actituds estètiques amb orientació universalista, expressades en nombroses publicacions periòdiques o editorials, en les quals predominava el ferm patriotisme crític i la gran tenacitat individual. Tot això permetia concedir un marge de confiança a l'evolució posterior del moviment cultural valencianista.

En el terreny de la denominada «literatura popular» —sainets, miracles, llibrets de falla, poesia satírica—, tradicionalment cultivada per autodidactes, s'acusava la influència depuradora de les minories selectes. *Taula de lletres valencianes* féu constant campanya per la renovació modernitzadora de l'escena valenciana, recolzada en 1929 pel crític Josep Bolea, qui des de les planes de *Las Provincias* suscità un interessant debat per un «teatre d'art», en el qual intervingueren intel·lectuals de la talla d'Adolf Pizcueta, Eduard López Chavarrí i Eduard Martínez

Ferrando, així com l'autor i crític d'*El Mercantil Valenciano* Eduard Buil. Es trencà la nociva submissió del teatre valencià al «model escalantí» i es donà major crèdit a les temptatives d'aclimatar la comèdia i el drama. Alhora, una minoria cada vegada més nodrida d'autors acceptava les Normes de Castelló (1932) i polia el seu llenguatge a tenor d'elles. També la depuració ortogràfica i gramatical arribava als poetes festius.

A desgrat d'aquest punt de saó en què s'hi trobava, el valencianisme cultural no tenia en 1936 —a causa de les particulars condicions orgàniques en què es desenvolupava el moviment valencianista— la suficient instal·lació social com per a resistir sense estralls les immenses sotragades que es desfermaren a partir d'aquell any. És per això que se'n ressentí força de la gran flamarada fratricida encesa el 18 de juliol de resultes de l'alçament militar contra la República. Com ha dit Manuel Aznar Soler molt justament «*els tres anys de guerra civil varen representar una sequera quasi absoluta per a la literatura valenciana*». ¹ Tanmateix, ara que fa ja més de deu anys que el susdit crític formulà la seua observació, possiblement és l'hora d'intentar un judici més matisat, sobretot si prenem compte d'aquelles manifestacions més llüides. Vull dir que, si quantitativament l'opinió d'Aznar Soler és absolutament correcta, un peritatge qualitatiu potser ens dóna una visió més ajustada.

Concentraré la meua atenció en tres aspectes: literatura satírica, literatura culta i literatura teatral. La divisió no és pas capritxosa, ans es correspon amb el fet que gairebé no hi hagué cap articulació entre les tres i que els autors dedicats a cadascun d'aquests gèneres van operar en cercles closos, sense connectar-hi amb els altres, llevat d'algun cas excepcional, d'una relativitat que confirma el meu assert.

— Literatura satírica

Hi ha una qüestió que no deixa de sobtar quan estudiem la literatura dels valencians durant la Guerra dels Tres Anys. Al contrari del que s'esdevé aleshores en la literatura castellana, on la tendència popularista dels poetes de la generació del 27 desemboca en el trienni bèl·lic en la generosa florada del *Romancero de la guerra civil*, en la literatura valenciana no hi ha res de comparable.

Això sorprén, sobretot perquè, per un costat, bona part dels poetes valencians, tant els de la generació de 1909 o «solidaristes» com els de la generació de 1930 o de *Taula*, havien vingut conreant una poesia populista comparable a la dels esmentats poetes castellans, que ben bé hauria pogut donar —en la conjuntura bèl·lica— resultats semblants. I, per altra banda, perquè en la literatura dels valencians hi ha una llarga tradició de poesia satírica, no interrompuda des dels temps gloriosos de Jaume Roig, Bernat Fenollar o Jaume Gassull.

Així, doncs, quan un Rafael Alberti escriu els famosos romanços satiritzant el duc d'Alba o el general Queipo de Llano, estranya que no trobem un correlat en els versaires satírics valencians, els quals, a més a més, ja s'havien polititzat els anys de la República, com el mateix Alberti. Almenys, no hi trobem un volum de producció tam ampli com el que presenta la literatura castellana.

1. Manuel AZNAR SOLER, *La política cultural al País Valencià 1927-1939*, València, 1985, p. 120.

Això s'explica, al meu parer, per diverses causes. La literatura valenciana no disposava de la infraestructura que la castellana. Li mancà un suport polític-institucional que pogués estimular en primer lloc i amplificar després la creació dels escriptors satírics i del cultes. La prova és que quan aquells el tingueren donaren la resposta esperada. Cal no oblidar el particular estat de marginació en què l'*establishment* mantingué les lletres valencianes al llarg del primer terç del segle XX. Agreujat en 1936 pel col.lapse patit pel valencianisme cultural ran de la insurrecció militar.

I encara hi ha més. D'ençà que en novembre de 1936 s'establí a València el Govern de la República, una superestructura humana i orgànica —que ben bé pot denominar-se postissa— aconseguí tapar en poc de temps els nostres trets autòctons. Podeu creure que exagere, però us assegure que no pose un bri d'hipèrbole. Els refugiats de varia índole es captinqueren com si València fos Vicálvaro o Vallecas. La vella capital del Regne fou una prolongació pura i simple de Madrid i el fenomen es reproduí en les altres ciutats i pobles del País Valencià. Els refugiats no s'hi instal.laren integrant-se en una comunitat aliena, ans s'hi superposaren. L'agressió idiomàtica que se'n derivà fou brutal i el potenciament de la cultura castellana enorme. En conseqüència, la cultura valenciana es trobà privada dels canals indispensables de contacte amb el poble —excepte els casos que esmentaré— i en una situació que, en general, pot descriure's com d'*apartheid*.

Els nostres capdavanters literaris —òbviament, els escriptors cultes— reaccionaren a la defensiva. Allò que més els importava era fer evident el grau de maduresa assolit per la literatura valenciana, la seua qualitat equiparable a la de qualsevulla literatura culta, fer-la sortir de l'*apartheid* i afirmar-ne el seu prestigi.

La literatura castellana no perdia res amb les excursions satíriques de poetes com Alberti, però la valenciana s'hi jugava molt. Massa sovint se l'havia volgut reduir als estrets confins del pintoresquisme, com si la nostra llengua només fos apta per activitats menors, p. e. les brofecades. Recordem que, des de la Renaixença, hi ha un corrent enemic que ha escampat el tòpic —millor serà dir: la insídia— segons el qual el «valencià» és una llengua vàlida tan sols per expressions jocosos o grolleres. Contra tal perfídia s'havien alçat tant els poetes «soljdaristes» com els de la generació de 1930, maldant per construir amb grans treballs una literatura noble. No podien caure en el popularisme barroer de l'Alberti dels versos ridiculitzant Gil Robles. Els hauria semblat un retrocés al pitjor valencianisme faller. Una traïció al seu esperit depurador, als propòsits d'enlairar les nostres lletres.²

Vet ací explicat per què els nostres poetes cultes no s'hi sumaren majoritàriament al corrent satíric-polític posat de moda pels poetes castellans, si bé no es departiren —ja vindrà el moment de dir-ho— del compromís polític.

2. Això ho ha vist lúcidament Enric FERRER (*Literatura i societat. País Valencià. Segle XX*, València, 1981, p. 64), qui diu: «Segurament el risc de fer una poesia més directa i, especialment en el cas valencià, més acostada al nivell col.loquial, va espantar més d'un poeta, com C. Salvador, partidari d'una normalització cultural, la qual, tot just a penes encetada, de cap manera no podia rebutjar o novament reduir al nivell vulgar, d'altra banda encara present en publicacions satíriques.»

Una excepció fou la de Francesc Almela i Vives, qui en març de 1937 escriví amb el seudònim *Quiquet* el «llibret» de les falles construïdes i no plantades per l'Aliança d'Intel.lectuals, que s'exhibiren a la Llotja (*Els enemics del poble a l'infern*). Almela, exquisit poeta culte, no havia desdenyat abans el conreu de la sàtira intel.lectual, àcida i mordent en els seus llibres, i fins i tot n'escriví sàtires populars, com un auca en 1931. No li vingué costerut versificar en to planer i col.loquial l'explicació d'aquelles falles, fent gala del millor estil sarcàstic. I cal dir que en les quatre poesies del «llibret» es mantingué literàriament en una altura molt superior a la dels habituals rimaires festers, sense perdre en cap moment la capacitat càustica exigida per l'assumpte. La col.laboració d'Almela en una peça de literatura popular és un exemple del què he dit dessús. Potser si haguessen sovintejat els estímuls institucionals l'adscripció dels poetes cultes a la sàtira política hauria estat més abundosa.

Avui sabem que en altres llocs del País Valencià van manifestar-se alguns poetes satírics —d'extracció autodidacta—, però els coneixem per les investigacions posteriors. Aleshores la premsa militar o civil no circulava més enllà del seu àmbit propi i per tant desconeixem l'existència d'aquests versaires.

He exhumat una petita part d'aquesta producció en un llibre dedicat a la poesia política valenciana.³ Les aparegudes en el setmanari socialista *El obrero*, publicat a Elx en 1937 i 1938, van signades amb els seudònims *Cantària* i *Hèrcules*, però no he pogut escatir a qui corresponen tots dos criptònims. Són, per a dir-ho breument, sàtires dels costums elxans durant la guerra, no mancant-hi el blasme als ciutadans indiferents o contraris a la causa republicana. Estan escrites seguint les pautes tradicionals de la nostra poesia satírica i resisteixen perfectament la comparança bé amb la què es feia en la nostra llengua abans de la guerra, bé a la feta durant la contesa en castellà en la premsa diària de les nostres grans ciutats.

Pel seu costat, Manuel Aznar Soler ha descobert en les planes d'*Ofensiva*, un butlletí de la 18.ª Brigada Mixta, un curiós romanç polític exaltant la Unió Soviètica, escrit en 1938 per un desconegut *Rasico*. Opina Aznar Soler que, «amb un llenguatge carregat de castellanismes i d'incorreccions expressives», aquest desconegut *Rasico*, poeta espontani d'Alacant, «es converteix en el símbol de les limitacions del poeta popular valencià, en la veu anònima del poble antifeixista alacantí».⁴ Altre tant podríem dir dels no menys espontanis *Hèrcules* i *Cantària*.

En 1938 el poeta festiu Josep Calpe de Sabino, altre temps col.laborador de *La traca*, aplegà en un volum, titulat *Rialles i plors*, prop d'una cinquantena de poesies i proses de caire satíric. No totes eren d'estricta actualitat, però les hi havia que, per dir-ho amb mots d'Aznar Soler, pagaven la seua contribució antifeixista.⁵ En el pròleg, Carles Salvador reivindicava l'escaiença de la poesia festiva: «*Si l'alegria del cor indica un esperit sa, en cap època no hageres pogut vindre millor [deia al llibre]. Ara necessitem, més que mai, traure'ns del cervell les visions de la tragèdia actual; i tu vens a posar als llavis de nosaltres lectors gotes d'aigua fresca que apague*

3. Ricard BLASCO, *Poesia política valenciana 1802-1938*, València, 1979.

4. M. AZNAR SOLER i R. BLASCO, loc. cit., p. 130.

5. Ibid., p. 131.

la febra que ens consumix.» Nogensmenys, el mateix Carles Salvador assenyalava l'encert del poeta festiu que, apesarat per la tràgica contemporaneïtat, abandonava l'humor i tocava la corda vibrant del clam acusador: «*Els fets són forts, són punyents, són dolorosos i tu mateix, poeta del poble amb llenguatge del poble i que vas al cor del poble, has compost aquella darrera poesia 'La sirena', udol del llop mecànic que anuncia la proximitat de les aus metàl·liques que escampen la mort.*»⁶

És lícit demanar-se si aquests autodidactes poetes populars no haurien contribuït més a la que, per entendre'ns, anomenarem «poesia de guerra», d'haver tingut el suport dels organismes encarregats de la propaganda republicana, els quals, viciats per l'òptica centralista, mai no pensaren en encoratjar altra literatura que l'escripta en castellà. *Altavoz del Frente* o el *Retablo Alba Roja*, que difonien pels carrers d'Alacant, Castelló o València els romanços d'*El mono azul*, bé haurien pogut entendre que, si volien arribar a les capes populars autòctones de la societat valenciana, els calia tirar mà d'aquesta mena de versaires.

— Literatura culta

Entre 1936 i 1939 van editar-se una desena de llibres valencians classificables com a «literatura culta». Ben poca cosa, comparat amb el volum editorial anterior a la contesa. Si examinem el conjunt d'aquesta producció observem que no tot és literatura pura. Quatre dels títols eren monografies del Servei d'Investigació Prehistòrica de l'antiga Diputació de València, convertida en Consell Provincial, i escapen per tant a la nostra consideració. També hem de deixar de banda l'*Ortografia valenciana* de Carles Salvador, editada en 1937 per la Conselleria de Cultura.

El mateix 1937 aquest organisme, emmarcat en el Consell Provincial, patrocinà l'edició del conte infantil *Si n'era una treseta...*, d'Enric Navarro i Borràs. En 1938 l'Ateneu Popular Valencià —ex Ateneu Mercantil— premià les *Històries del País Valencià*, d'Antoni Igual Úbeda, obra que l'autor definia com una selecció d'«*alguns dels fets més exemplars i eloqüents, presentats en forma d'episodis dels nostres annals*». És un llibre de carés divulgatiu, escrit en amena i acurada prosa, pensat per a lectors juvenils. El mateix any Enric Bastit, antic dirigent de Nova Germania i aleshores president de l'Ateneu Popular Valencià, publicà els *Petits assaigs filosòfics*, títol prometedor que, en realitat, era un breu recull de reflexions sobre «*formació política i representació ciutadana*». Un dels pocs textos de doctrina valencianista amb què conta la nostra bibliografia contemporània, escrit des d'una perspectiva democràtica avançada, útil per conèixer el pensament polític valencià durant el trienni bèl·lic. Òbviament, no és una creació literària.

Així, doncs, la literatura pura queda limitada a tres títols. Dos d'ells van aparèixer a la Col·lecció Espiga, fundada i dirigida per mi i costejada per l'Aliança d'Intel·lectuals per a Defensa de la Cultura. Teniem un projecte molt ambiciós, que malauradament no poguérem desenvolupar, perquè només arribàrem a publicar un parell de *plaquettes*, en 1937: la meua *Elegia a un mort* i l'*Elogi de la vagància*,

6 Carles SALVADOR, *Pròleg* a Josep CALPE DE SABINO, *Rialles i plors*, València, 1938, pp. 8-9.

de Carles Salvador, qui en 1938, avaluant la producció literària valenciana, precisava que eren «dues obres minses, de prosa poètica, que han circulat poc». ⁷ El text que ens lliurà Enric Navarro i Borràs, dos assaigs titulats *Carassa i Minerva*, es quedà en galerades, per dificultats econòmiques. Un altre de poesies, d'Almela i Vives, fou retirat per l'autor quan veié que la col·lecció no anava endavant. En 1938 Cultura Popular, una organització dedicada al servei de biblioteques als fronts, edità el tercer títol que hem de considerar: l'aplec d'abrandades poesies patriòtico-polítiques *Guerra. Victòria. Demà*, escrites per Miquel Duran de València, que veieren la llum en edició commemorativa del VIIè. Centenar de la Conquesta de València.

De la meua primera producció literària, que ben segurament té tots els defectes propis d'una d'adolescència, digué Carles Salvador en el *Senyal* introductorí que era una «elegia sense cridòria, sense llàgrima, sense plor. Elegia pregonament humana i superficialment poètica. Elegia d'abrandament, de força, de senyera». No sóc el més indicat per valorar-la i per tant hauré de deixar pas a un crític que, trenta anys més jove que jo, l'ha llegida lluny dels engrescements de 1937. Heus aquí l'opinió de Manuel Aznar Soler: «L'Elegia a un mort de Ricard Blasco, és una prosa lírica breu, dins la tradició neoromàntica, encara que imatges de caire surrealista acumulades en ràpides enumeracions caòtiques són un eficaç vehicle expressiu de l'emoció elegíaca pel combatent mort. Dividida en sis fragments, l'elegia es construeix temàticament a l'entorn de la mort fecundant (el text és introduït pel vers de Jordi de Sant Jordi 'Ara em content de ço que em fa tristura') i aconsegueix un resolut caràcter moral i 'exemplar', és a dir, esdevé símbol de l'ètica col·lectiva que portarà fins a la victòria, de la qual és exemple aquest combatent caigut». ⁸

L'*Elogi de la vagància i una cua*, de Carles Salvador, és constituït per dues parts ben definides. La primera —reedició d'un text aparegut en 1928 dins la revista *Taula de lletres valencianes*— mostra la fidelitat de l'autor al dogma noucentista del seny i l'equilibri i és un seguit de reflexions presentades per Salvador com un intent d'harmonització entre la «feina» del treball manual i la «vagància» del treball intel·lectual. Navarro i Borràs, en el *Senyal* introductorí, encunyà dos aforismes antitètics per expressar-ne aquest debat: «Elogiem la vagància del qui pensa. Blasmem el pensament del qui vaga».

La segona part del llibre salvadorià, la «cua» titulada *Cinq poemes de guerra*, ha suscitat retrospectivament opinions contradictòries. Josep Iborra exclou la possibilitat d'admetre una presa de posició política del poeta, tot al·legant que els poemes tracten d'«una guerra vista d'una manera impersonal i abstracta, de qualsevol guerra». ⁹ La rotunditat del seu dictamen ha estat contestada per Aznar Soler, qui entén que és evident la consciència civil de Carles Salvador, «que el duu al compromís de tractar la temàtica intemporal de la guerra des d'una actitud antifeixista ben

7. *Ibid.*, p. 8.

8. M. AZNAR SOLER i R. BLASCO, loc. cit., p. 126.

9. Josep IBORRA, *La poesia política valenciana 1930-1939*, dins *Arguments* n.º 1, València, 1974, p. 199.

concreta». ¹⁰ Pel meu compte, he remarcat com els *Cinc poemes de guerra*, exigiu tribut a l'actualitat més coent, no són pas un mer *exercice de style* i que fóra injust inferir en Carles Salvador tebiesa o indiferència davant el que estava en joc en la Guerra dels Tres Anys. ¹¹

(Aquests poemes salvadorians s'imprimiren en desembre de 1937. Uns pocs mesos abans, en juliol, el poeta assumí públicament la defensa de la democràcia intervinent en tant que cap de la delegació valenciana al II Congrés Internacional d'Escriptors Antifeixistes, celebrat a València. En l'avinentesa, Carles Salvador precisà que la cultura estava amenaçada per «*el feixisme, que és la negació de l'home*». ¹² Denuncià com s'havien prohibit en zona franquista les llengües que no eren l'oficial, però també alertà contra aquells, no feixistes, que dient-se defensors de la cultura volien nogensmenys oprimir els idiomes i personalitats de les minories nacionals i sostingué que «*defensant la cultura particular, peculiar de cada poble —i encara més de les petites nacionalitats oprimides— és com es pot arribar a defensar la cultura general universal*».)

Guerra. Victòria, Demà, poemari de Miquel Duran de València, fou el màxim exponent de la nostra literatura culta drant el trienni bèl.lic. Com ja he dit aparegué en octubre de 1938, si bé cinc dels tretze poemes que el formen s'havien publicat prèviament dins el diari *Adelante*. Duran, com encertadament ha observat Iborra, fou l'únic poeta valencià que «*va escriure uns poemes en defensa de la democràcia quan la guerra ja es veia perduda*». Poemes d'un to molt diferent al de Carles Salvador perquè «*la guerra que canta Duran és una guerra ben concreta. En aquest recull exalta les virtuts dels qui combaten i els valors que defensen*». ¹³

Als quaranta anys d'haver-se publicat aquest llibre, és a dir en 1978, Francesc Pérez Moragon en féu una edició crítica i el qualificà d'«*obra d'agitació*». Els versos de Duran, al parer de Pérez Moragon, «*tenen una vivacitat militant i, de vegades, una força expressiva, que ens col.loquen davant de les seues troballes més agudes i sinceres*», perquè el llibre «*és el resultat d'una depuració de tota la poesia anterior, almenys la més coneguda*». ¹⁴

Els estudiosos han remarcat el contrast que s'hi dóna entre Miquel Duran, poeta de la generació «solidarista» i Carles Salvador, de la de 1930. Uns anys enrere —per ser exactes, en 1929— tots los havien protagonitzat una polèmica sobre l'avantguardisme, del qual Duran es mostrà detractor, mentre Salvador n'era l'herald més entusiasta. Ara, en 1938, Duran, inesperadament, adoptava un decidit accent avantguardista —fins i tot, incloïa cal.ligrames al seu llibre— mentre que, en els poemes de guerra de Salvador, l'avantguardisme apareixia més empal.lidit. No és el cas d'allargar-se ara en tan interessant qüestió. Allò que importa és deixar clar que

10. M. AZNAR SOLER i R. BLASCO, loc. cit., p. 130.

11. Ricard BLASCO, *Una lectura de Carles Salvador*, pròleg a Carles SALVADOR, *Poesia*, València, 1981, p. 62.

12. M. AZNAR SOLER i R. BLASCO, loc. cit., p. 238.

13. J. IBORRA, loc. cit., p. 199.

14. Miquel DURAN DE VALÈNCIA, *Guerra. Victòria. Demà*, València, 1938; la reedició de 1978 porta un estudi introductori de Francesc PÉREZ MORAGON (pp. 9-23).

si en 1929 Salvador considerava l'avantguarda «*un pas per al liberalisme*» i formulava l'equació «*Liberalisme = individualisme = democràcia = antifeixisme*», també Duran, propulsor aleshores del populisme, atacava per feixista el futurisme de Marinetti.¹⁵ I és que, com ha precisat amb lucidesa Aznar Soler, «*allò que semblava en començar la dècada una escissió poètica, acabava ara [en 1938] en un compromís antifeixista compartit per antics «avantguardistes» (Carles Salvador) i antics «populistes» (Miquel Duran de València), en defensa del procés de reconstrucció política i cultural del País Valencià que va protagonitzar la minoria intel·lectual durant la Segona República*». ¹⁶

— Literatura teatral

En el trienni 1936-1939 el teatre fou l'única via de contacte popular oberta a la cultura valenciana. Una via francament expedita arreu del País —si més no, fins ben avançada la contesa— i que fou aprofitada per crear un «teatre de guerra», perfectament sincronitzat amb les inquietuds de l'hora, bé que des d'una perspectiva populista, com corresponia a la tradició del sainet de costums, orientadora de la nostra literatura dramàtica dels seus orígens. He escrit un llarg estudi sobre el tema, que el lector pot consultar si vol.¹⁷ Ara i ací, em limitaré a consignar els fets més sobressortints.

La majoria de les companyies teatrals —comercials o d'aficionats— van treballar durant la Guerra dels Tres Anys representant obres del repertori, tant a Castelló com a Alacant o a València. És en aquesta ciutat que es van produir les novetats. S'hi estrenaren tretze títols, de divers calat, gairebé tots entre 1936 i 1938. La darrera estrena correspon a gener de 1939.

Anticiparé que, entre els autors que estrenaren, no trobem cap escriptor dels que tàcitament considerem capdavaners del valencianisme cultural. Ni Navarro i Borràs, ni Salvador, ni Duran, que en altres temps van intentar una renovació de l'escena, hi comparegueren ara. Tampoc, autors com Josep Castanyer Fons, Eduard Buil o Almela i Vives, també freqüentadors dels escenaris. Aquest divorci entre els poetes «cultes» i els «populars», en un moment de tanta transcendència per al pervindre de la nostra cultura, és un dels molts enigmes que es plantegen a l'hora d'històriar el teatre valencià durant el període. Tot l'esforç recaigué en els vells *routiers*, alguns dels quals assumiren un compromís polític semblant a l'assumit pels poetes.

La major part de les estrenes van produir-se al Nostre Teatre, a càrrec de la Companyia Integral de Comèdies Valencianes, de la qual n'era «responsable» el primer actor Vicent Mauri. No vaig poder trobar tots els originals quan redactava l'estudi adés esmentat i vaig haver de reconstruir els que em mancaven servint-me bé de les crítiques de premsa bé de les informacions dels testimonis que aconseguí de contactar.

15. Carles SALVADOR, *Significació de l'avantguardisme*, dins *Taula de lletres valencianes*, n.º 24, setembre 1929; recollit dins *Taula de lletres valencianes. Selecció de textos* (a cura de Josep IBORRA), València, 1982, pp. 206-209.

16. M. AZNAR SOLER i R. BLASCO, loc. cit., p. 129.

17. Ricard BLASCO, *El teatre al País Valencià durant la guerra civil (1936-1939)*, Barcelona, 1986.

La primera estrena fou, el 26 de setembre de 1936, *Cap ahí amunt anem!*, de Josep Peris Celda. Aquesta comèdia inicià el «teatre de guerra» produït pel valencianisme teatral en aquell trienni, amb més fortuna que el «social» o el «revolucionari» escrit en castellà per autors del País en tal avinentesa, i s'avançà prop d'un mes a llurs estrenes.

Cap ahí amunt anem! girava a l'entorn dels canvis socials operats en la societat rural valenciana d'ençà del 18 de juliol i contenia un clar missatge a favor de la tesi de la «révolució constructiva». Peris Celda utilitzava tots els seus recursos de saineter expert per reflectir l'instant i alçar-ne acta, segons els cànons de la pintura de costums, que era el seu fort. En l'obra hi havia també una decidida presa de posició de l'autor, compromés de ferm amb el poble i la seua lluita. *Cap ahí amunt anem!* es representà fins les acaballes de novembre, ara alternant amb títols del repertori, ara amb noves estrenes. Una d'aquestes fou *Nostra Nataixa*, d'Alejandro Casona, llavors considerada paradigma de teatre avançat, en traducció d'Enric Beltran, molt lloada per la crítica.

Francesc Barchino —sovint esmentat familiarment: Paco— seguí el camí obert per Peris Celda d'un «teatre de guerra» entroncat amb el radicional costumisme de l'escena valenciana, i assolí grans èxits. Estrenà *Els fills del poble*, sainet popular en dos actes, el 22 d'octubre. Els crítics aplaudiren l'encert de copsar l'entusiasme col·lectiu en la formació de milícies i la sàvia dosificació de les escenes còmiques i les dramàtiques. Es representà fins abril de 1937 si bé, naturalment, amb algunes pauses en la cartellera.

L'actor Pep Alba, molt popular aleshores, portà aquest sainet a Castelló en novembre de 1936 i altre actor igualment popular, Paco Hernández, l'estrenà a Alacant en desembre modificant-hi el títol —*Els fills del poble o la columna de Maroto*— per adaptar-lo al gust local; en féu una reposició en abril de 1937 i una altra en novembre del mateix any. En *Els fills del poble* Barchino abraçava la causa popular posant-hi en joc el bo i millor del seu ofici d'autor experimentat que sabia com tocar les fibres més sensibles de l'espectador en hores d'abrandament i d'il·lusió.

Altres autors estrenaren al Nostre Teatre obres catalogables com «teatre de guerra». Ramon Tomàs Sánchez presentà el 5 de novembre de 1936 *Canvi de rumb*, comèdia d'ambient rural en la qual s'exposaven les seculars reivindicacions camperoles front a les exigències de propietaris i cacics. Ernest Ordaz estrenà el 20 del mateix mes i any *Com a verdadera víctima*, comèdia pro-feminista que la crítica lloà per «la noble preocupació social» que l'amarava.

Tingué molta acceptació l'«apropòsit» en un acte de Julià Ribas Aràmbul *L'agüelo i el gafarró*, un diàleg entre dues generacions qualificat de «poema d'actualitat» pels crítics, estrenat el 28 de novembre de 1936. Aquest autor mostrà més ambició amb *Avant, sempre avant*, comèdia estrenada el 4 de desembre d'aquell any. Criticava el reaccionarisme d'un pare que havia d'enfrontar-se al progressisme de la filla, fervent partidària de la lluita popular. Una nova estrena de Peris Celda, *Cosquerelles*, presentada el 5 de març de 1937, no superà la cota assolida pel saineter amb *Cap ahí amunt anem!*, tot i insistir en la descripció de les mudances provocades per la revolució en la nostra societat agrària.

El gran triomf de Paco Barchino fou *València a palpes*, revista sense música estrenada el 30 de desembre de 1936. Es mantingué en cartell nou setmanes consecutives, sempre amb el teatre ple fins el capdamunt, i arribà a les 150 representacions el 19 de març de 1937.

Èxit tan rodó constituïa tot un rècord i venia a provar, una vegada més, la capacitat de Barchino per a interpretar l'actualitat i connectar amb el públic. Desenvolupada en onze quadres, era una minuciosa pintura de les esperances i els patiments d'una població sotmesa ja a les privacions exigides per la guerra i als bombardejaments aeronaus dels rebels. De broma en broma, com calia a l'aire de sainet, però també amb emotives escenes sentimentals, Barchino s'erigia en notari popular dels nous costums de l'urbs i de les preocupacions ciutadanes. I encara anava més lluny, perquè l'obra acabava amb una exaltació del nonat Estatut valencià, sintonitzant amb les aspiracions reiteradament expressades pel poble, que creia merèixer el dret a l'autonomia com a penyora de la seua contribució a la lluita antifeixista. Era l'aportació del saineter a l'actualitat política, la faisó de manifestar el seu compromís cívic.

València a palpes passà a exhibir-se a Alacant de la mà del còmic Paco Hernández, qui modificà el títol pel d'*Alacant a palpes* per estrenar-la en maig de 1937. En juny Paco Barchino fou homenatjat a Alacant per un públic entusiasta de l'encertat «teatre de guerra» creat per l'autor.

A desgrat dels grans èxits de taquilla aconseguits al Nostre Teatre per les obres de Barchino i Peris Celda, i encara que eren bastants les obres inspirades en l'actualitat que s'havien estrenat en poc de temps, el Comitè Executiu d'Espectacles Públics —màxim rector sindical dels escenaris i les pantalles— i el «responsable» del quadre escènic, Vicent Mauri, van decidir un radical canvi d'orientació de la companyia. Quinze dies després d'haver arribat *València a palpes* a les 150 representacions la Companyia Integral de Comèdies Valencianes mudava el nom pel ben significatiu de Compañía de Comedias Castellano-Valencianas.

La Societat Valenciana d'Autors protestà enèrgicament, però no fou escoltada. Mauri emprengué una programació bilingüe amb predomini del castellà, exhumà el repertori més rebregat i prompte desterrà del cartell les obres valencianes. Segons que sembla el CEEP justificà el canvi al·legant no disposar de noves estrenes vernacles —extrem desmentit per la SVA—, però en realitat pensava engrossir la taquilla atraient l'enorme públic adventici castellano-parlant que, com a conseqüència de l'arribada massiva d'evacuats, emplenava tots els teatres de València. Com denuncià la SVA: «a les inquietuds revolucionàries de les comèdies que s'han estrenat en valencià, han preferit els del comitè els èxits riallers que Vital Aza aconseguí fa més de cinquanta anys». ¹⁸ L'argument era sòlid. Els títols que Mauri començà a posar en escena en cap manera podien legitimar la desaparició dels valencians.

Concebre el teatre amb un criteri exclusivament mercantil i segons la llei del profit econòmic (que és el que, amb rares excepcions, van fer els sindicats des del primer dia), estava en pugna amb el principi revolucionari d'acostar la cultura al poble. Els autors valencians havien provat a bastança la seua capacitat per seguir

18. Ibid., pp. 102-109.

aquesta trajectòria d'inculturació popular, sense perdre la vista el rendiment de la taquilla. Estroncar tal trajectòria era infligir un colp molt dur a l'expansió del teatre valencià i així mateix als postulats revolucionaris que haurien hagut de prevaler en la gestió del CEEP.

Ara bé, si a València desapareixia de l'escena el teatre valencià, a Castelló i Alacant continuà mantenint-se encara bastants mesos, però sense noves estrenes; són dignes de recordança les actuacions de les companyies castellonenques de Vicent Viciach i Josep Forcada i les alacantines de Paco Hernández, Agustí Segura, Pep Solves i Àngel Mas, així com les repetides compareixences de Pep Alba a Castelló, la darrera en gener de 1938.

A València, la Societat Valenciana d'Autors intentà, si més no un parell de vegades, recuperar un escenari propi, però ja no aconseguí ni la regularitat ni l'adhesió que s'havia donat al Nostre Teatre. Entre les contradiccions de l'hora cal assenyalar que un actor tan significatiu com Pep Alba, còmic dotat d'un magnetisme superior al dels seus col·legues i que obtenia a Castelló èxits d'extensa ressonància amb el repertori autòcton, preferia actuar en castellà a València. Tanmateix, a instàncies de la SVA començà la primavera de 1937 una temporada d'obres valencianes al teatre Libertad. No obstant això, no oferí cap títol nou i es limità a reposar títols antics. A les acaballes de 1938, ja plenament desballestat el règim republicà, es formà una Companyia Lírica Valenciana per actuar a l'Apolo de València. La cartellera oferí reposicions d'obres tan agraiïdes pel públic com *Les barraques* (1899) i poques novetats.

D'aquestes, l'única que val la pena esmentar, per ser la més reeixida i la més ambiciosa, és *El toc del caragol*, sarsuela de Ramon Andrés Cabrelles i del músic Miquel Asensi, presentada el 12 de desembre. El tema —la lluita dels camperols valencians contra els soldats de Napoleó— s'emparellava perfectament amb la greu situació que vivia aleshores València, amenaçada des de la caiguda de Castelló en mans de Franco (juny de 1938), amenaça més directa encara després de la derrota republicana a l'Ebre (novembre de 1938). Podríem encasellar aquesta sarsuela en el «teatre de guerra»? Almenys, al·legòricament, ho era.

Quan el 15 de febrer de 1939 cessaren les funcions de la Companyia Lírica Valenciana a l'Apolo de València i el seu titular, Juanito Martínez, s'hi lliurà a un repertori de sarsueles i operetes espanyoles —gènere que encara hi representava quan entraren les tropes del general Aranda el 30 de març— pot dir-se que caigué un teló de ferro, perquè el teatre valencià ja no tornà a representar-se públicament a l'urbs fins 1946. Havien començat, per al valencianisme cultural, els anys de nit i de cendra.

2.—LES LLETRES VALENCIANES EN LA POSTGUERRA.

El valencianisme cultural eixí de la Guerra dels Tres Anys considerablement afeblit, per bé que havia mantingut la seua presència enmig de la turbonada i fins i tot afirmà el seu prestigi amb actes com la intervenció al II Congrés Internacional d'Escriptors. Hom podia esperar que, en la pau, retrobaria forces i adeptes que la contesa havia mantés en dormició i podria reemprendre el camí cap a la normalització que havia seguit des de començaments del segle. La realitat, però, esdevingué prou diferent i ben amarga perquè imposà una letargia que a punt estigué

de convertir-se en coma irreversible. La pau franquista fou una pau armada i punitiva i també per als valencianistes sonà el *vae victis!*

— Caràcter de la repressió cultural

La repressió batida per la llengua i la cultura catalanes després de la victòria del general Franco el 1939 afectà per igual Catalunya, les Illes i el País Valencià, però prengué en cada contrada un caràcter distint, segons el grau de consciència nacional assumit per cada col·lectivitat i, consegüentment, la major o menor resistència que els repressors calculaven trobar-hi.

En aquest sentit, els valencians estàvem particularment desvalguts. Per raons històriques que fóra llarg enumerar ara el sentiment patriòtic era entre nosaltres, abans de la guerra, fluix o imprecís, i els avatars bèl·lics no l'havien acrescut ni definit. El valencianisme cultural, avançada del patriotisme, tot i haver arribat a un punt de prometedora saó, no tenia ni de bon tros l'arrelament o el vigor assolits a Mallorca i al Principat pels seus anàlegs, i —per més que s'havia refet amb penes i treballs de la sotragada del 18 de juliol— arribaria com he dit gairebé exànime a la fi de la conflagració.

Pel que fa a la fidelitat a la llengua, pedra de toc de l'esperit patri, molts valencians no la sentien amb aquell orgull indomable que demostren constantement els parlants d'altres terres i hi renunciaven sense pena per poc que augmentàs la pressió del castellà, ungit del prestigi de ser la llengua del poder.

D'altra banda, mai —ni durant la República ni durant la guerra— el valencianisme polític constituí una força comparable al catalanisme. Els partits guanyadors de les eleccions foren tothora sucursals o apèndixs dels de Madrid, motiu pel qual els valencians ni tan sols vam reeixir a presentar un projecte visible d'Estatut.

Afegiu-ne que l'agressió idiomàtica perpetrada durant el trienni bèl·lic es perllongà amb l'arribada de les forces d'ocupació i la burocràcia franquistes i que la desfeta de la República implicà l'esfondrada de les deixalles de l'únic valencianisme polític dinàmic i tindreu el quadre complet de la situació l'1 d'abril de 1939.

Tantes febleses i mancances conformaven un país invertebrat i un poble indefens, als qui la desfeta republicana feia encara més vulnerable.

La repressió lingüístico-cultural no fou al País Valencià ni menys estricta ni menys severa que arreu, però els seus agents —coneixedors de la nostra desemparança estructural— van poder actuar de manera tan selectiva i insidiosa que sovint aconseguiren encobrir els dissenys destructors sota la capa d'una aparent tolerància.

Contribuí a possibilitar aquesta farsa la desigual distribució dels efectius de la *intelligentsia* valencianista, que de 1927 ençà venia impel·lint el redreçament cultural enfrontada a un sector estacionari, practicant del valencianisme superficial i folklòric. La major part dels emprenedors protagonistes del redreç s'havia arrelat amb la República o hi simpatitzava, mentre que aquells més reticents a la política republicana, i per tant hipotètics adeptes del franquisme, se'l miraven nogensmenys amb recel a causa del seu carís totalitari. Els uns per trobar-se del costat dels vençuts i els altres perquè no eren incondicionals del vencedor, deixaven el camp lliure als demagogs del valencianisme, que aviat serien còmplices del lingüicidi.

— Perseguits i exiliats

Entre la multitud que, l'endemà de la victòria de Franco, omplia les presons o marxava a l'exili, hi trobem noms ben conspicus de la *intelligentsia* valencianista.

S'exiliaven poetes i escriptors com els germans Josep i Angelí Castanyer, Emili Gómez-Nadal, Francesc Puig Espert, o Eduard Buil; periodistes que eren ensem amb autors teatrals, com Vicent Fe i Castell, Josep Bolea i Frederic Mínyana; polítics especialment vinculats a la cultura, com Gaetà Huguet Segarra, Juli Just i Francesc Bosch Morata; i artistes com Josep Renau.

Eren empresonats el filòleg Manuel Sanchis Guarner, l'actor Francesc Hernández, els pintors Josep Manaut Viglietti i Francesc Carreño, el poeta Maximilià Thous Llorens, els escultors Vicent Beltran i Antoni Ballester i l'escriptor Gonçal Castelló.

A la presó de Sant Miquel dels Reis moria, de mort natural, Enric Bastit, fundador de Nova Germania i darrer president de l'Ateneu valencià. De la Càrcel Model de Mislata eren trets per ser afusellats a Paterna el periodista i autor teatral Vicent Miquel Carceller i el doctor Joan B. Peset Aleixandre, antic rector de la Universitat de València i diputat més votat de la candidatura del Front Popular.

Alhora, eren detinguts però no conduïts a presó el poeta Francesc Almela i Vives, l'escriptor Adolf Pizcueta —fundador i director de *Taula de lletres valencianes i El camí*—, el saineter Josep Peris Celda i el poeta Bernat Artola, mentre Vicent Marco Miranda, ex alcalde de València, diputat per Esquerra Valenciana i darrer president del Centre de Cultura, aconseguia ocultar-se dels seus perseguidors; viuria entaforat set anys fins morir el 1947 al seu cau.

Un nombre indeterminat d'intel·lectuals fou represaliat durant els processos de «depuració» a què van ser sotmesos els funcionaris i buròcrates. Alguns van perdre la plaça, altres van ser desterrats del país; la majoria patí intimidacions i molèsties. L'ostracisme, forçat o voluntari, marcà el destí de molts. Paradigma de l'«exili interior» és el cas del poeta Miquel Duran, mort el 1947 sense haver publicat cap vers els darrers nou anys.¹⁹

19. Encara no disposem d'un estudi global de la repressió franquista al País Valencià, per bé que comptem amb aproximacions d'indubtable interès, entre les quals assenyalaré: Enrique CERDAN TATO, *La lucha por la democracia en Alicante*, Madrid, 1978; Josep PICÓ i LÓPEZ, *El franquisme*, València, 1982; Fernanda ROMEU, *Más allá de la utopía. Perfil histórico de la Agrupación Guerrillera de Levante*, València, 1987. La investigació de Vicent GABARDA sobre els afusellats de Paterna roman inèdita, dipositada als arxius d'Acció Cultural del País Valencià; un resum aparegué dins *El temps*, n.º 75, 25-XI-1985. Per a l'aspecte que tractem ací és de profitosa consulta de *Cronologia 1939-1975*, preparada per Francesc PEREZ i MORAGON, que figura dins el volum col·lectiu *País Valencià. Geografia i Història*, València, 1980. D'aquest autor cal llegir els articles *Fragments d'una entrevista amb Emili Gómez-Nadal*, dins *Trellat*, n.ºs. 2-3, estiu-tardor 1980; i *Adolf Pizcueta: unes notes*, dins *L'Espill*, n.º 20, març 1985; així mateix, els pròlegs als llibres de Miquel DURAN DE VALENCIA, *Guerra. Victòria. Demà*, València, 1978; i Vicent ANDRÉS ESTELLÉS, *Ofici permanent a la memòria de Joan B. Peset*, València, 1979.

— Proscripcions a la llengua

L'establiment d'una rigorosa censura prèvia, tant per als impresos com per als espectacles, privà a la nostra llengua tota possibilitat d'ús públic no permès per les noves autoritats. Que hi van ser ajudades en l'ominosa tasca per la voluntària abdicació lingüística de molts covards o vacil·lants que, anticipant-se a tot interdicte, volien congraciar-se amb el poder.

Organismes oficials que solien redactar en català almenys uns certs edictes, com ara l'Ajuntament de València, deixaren de fer-ho. L'Institut d'Idiomes de la Universitat, que de temps enrera incloïa als seus programes «clases de valenciano», les suprimí rotundament. No per prohibició expressa —que mai no existí— sinó pel vet tàcit, acatat submissament per uns edils i un claustre establerts *manu militari*.²⁰

No tot foren renúncies, però. Segons que sembla, pel maig de 1939 Josep Vila Cabanes i Miquel Adlert Nogueroles —president i secretari de l'extinta Acció Nacionalista Valenciana, d'orientació dretana— varen fer un intent per traure la revista literària *Esclat*. Confiaven que, atesa llur significació política, no trobarien impediments, però toparen amb la intransigència del censor, a qui resultava sospitosa la iniciativa d'una publicació en valencià. A Vila se li acudí d'argumentar: «*Es que nosotros somos católicos*» i la rèplica del censor no deixà lloc a dubtes: «*¿Católicos? ¿católicos? ¡En esto son peores los católicos!*»²¹

L'únic paper periòdic autoritzat, el març de 1940, fou *Pensat i fet*, que pel seu caràcter faller i sortir una vegada a l'any pocs maldecaps podia causar; hi concorria, endemés, la circumstància que un dels seus editors —el periodista i poeta satírico-festiu Josep M.ª Esteve Victòria— havia estat víctima dels escamots revolucionaris.

— La represa de les institucions

Només unes poques institucions culturals pogueren reprendre llurs activitats, i no cal dir que amb directives controlades pel vencedor i sota atenta vigilància. La represa estigué, a més, condicionada a la situació particular de cada urbs. No és el mateix el cas de Castelló de la Plana, conquistada per Garcia Valiño i Alonso Vega el 13 de juny de 1938 —quan encara era incert el desenllaç bèl·lic—, que els de València o Alacant, ocupades en sengles passejades militars el 30 de març de 1939 pel Cuerpo de Ejército de Galicia i el Corpo di Truppe Volontarie, respectivament. Tampoc el cas d'Alacant no és comparable al de les altres ciutats, atesa la feble implantació del valencianisme cultural.

Així, la Societat Castellonenca de Cultura, que havia romàs inactiva al llarg de la guerra, es revifà poc després de l'entrada dels franquistes, segons tots els indicis sense problemes. Formaven la Castellonenca erudits locals d'ampli crèdit internacional, lligats a les classes benestants. Molts hi havien sofert l'hostilitat franca o amagada de qualque sectari del Front Popular i, encara que alguns havien col·laborat

20. *Almanaque de 'Las Provincias' para 1940* (d'ara endavant citat *ALP*), pp. 167-169.

21. Francesc RUIZ LÓPEZ: *Dos hòmens sempre en primera línia del valencianisme*. Xavier Casp. Miquel Adlert Nogueroles, dins *Murta*, n.º 3, juliol 1978, pp. 10-18.

amb el govern republicà en el salvament del patrimoni artístic,²² en cap manera podien despertar la desconfiança dels factòtums del nou règim.

No s'ha de descartar que probablement comptaven amb el beneplàcit de Ramon Serrano Suñer —aleshores ministre de la Governació de Franco—, amic d'alguns directius, en especial de Lluís Revest, de qui havia estat alumne a l'Institut de 2.^{on} Ensenyament. Serrano no ignorava l'insubornable amor al català de Revest i els seus companys²³ però hem d'imaginar que no li feia nosa; que, per a ell, el «regionalisme captíngut i ponderat» d'aquella gent —així l'ha definida Lluís Meseguer²⁴— no constituïa cap obstacle, com tampoc el seu tarannà liberal-conservador.

D'altra banda, tot i que la Castellonenca estimulà l'aprovació de les Normes de 1932 —barrera positiva contra la secessió lingüística i eina decisiva per a regularitzar i modernitzar la literatura—, havia estat des dels inicis bilingüe i ara —qui sap si per prudència pròpia o suggeriment d'altri— extremà la pràctica del castellà en les celebracions socials. No obstant això, la represa del seu *Boletín* no li fou autoritzada fins 1943, i encara aquí el català trigaria a cobrir un espai semblant al de l'avant-guerra.

A València, el Centro de Cultura Valenciana no era, com la Castellonenca, una associació de caràcter privat, sinó patrocinada i mantinguda per la Diputació, dependència que la féu convertir-se, com ha remarcat Joan Fuster, en «una institució provinciana, merament 'condecorativa', que reunia estudiosos locals de la més diversa categoria». ²⁵ Al temps bèl·lic, alguns membres, en un intent de salvar el Centre del terrabastall, van cercar l'ajut de Marco Miranda, a qui en feren president, malgrat que no hi pertanyia. La maniobra, emperò, no impedí la més absoluta letargia.²⁶

Quan, a l'acabament de la contesa, el Centro de Cultura Valenciana reprengué la vida social (setembre de 1939), almenys mitja dotzena dels «directors de número»

22. L'escriptor Àngel Sánchez Gozalbo, l'escultor Joan B. Adsuara, el pintor Joan B. Porcar i el poeta Bernat Artola, entre altres, van fer part de la Junta de Recuperación del Patrimonio Artístico i contribuïren a salvar, a més de nombroses obres d'art, la imatge de la Mare de Déu de Lledó. (Lluís MESEGUER, *Introducció a les Obres completes* de B. ARTOLA, Castelló de la Plana, 1983, vol. I, p. XLIV.)

23. Ramon SERRANO SUÑER: *En el cincuentenario de la Sociedad Castellonense de Cultura. Recuerdo de Luis Revest*, dins l'extraordinari del *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, t. XLVI, vol. I, 1970, p. 22. Hi diu: «También nos comunicó Revest el interés y respeto que sentía por las lenguas vernáculas, cargadas de tradición. Ya he dicho que él fue cultivador y maestro en la suya, el catalán-valenciano para el que hubiera deseado devolver la limpieza y el esplendor de que dio muestras en Valencia en las proximidades del Renacimiento (...). Esta actitud suya, reclamando respeto para una realidad lingüística que formaba parte importante del patrimonio cultural español, era tanto más convincente y respetable cuanto que no estaba impurificada por ninguna segunda intención política.» Lluís Revest publicà el 1930 *La llengua valenciana. Notes per al seu estudi i conreu*.

24. Lluís MESEGUER, *Estudi introductor* al llibre de Josep PASCUAL TIRADO *Tombatossals*, València, 1988, p. 23.

25. V. l'entrada corresponent de la *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 4, pp. 827-828.

26. Cf. Manuel AZNAR SOLER i Ricard BLASCO, *La política cultural al País Valencià, 1927-1939*, València, 1985, pp. 164-166. La repressió franquista hi és comentada pel primer a les pp. 137-142.

havien estat assassinats per la revolució i dos ben rellevants, el bibliòfil Francesc Carreres Vallo i el canonge Josep Sanchis Sivera —que n'era director-degà el 1936— havien traspassat de mort natural després de ser perseguits. Això donava certa aurèola de martiri al Centre, com s'encarregaren de remarcar els més pro-franquistes dels membres. Teodor Llorente Falcó, primogènit del poeta i director de *Las Provincias*, fou nomenat director-degà interí.²⁷ Era una garantia que el Centre persistiria en l'innocu «regionalismo bien entendido» postulat pel patriarca de la Renaixença. Tan ben entès que la Càtedra de Llengua Valenciana, instaurada pel poeta Carles Salvador arran de ser elegit «director de número» el 1935, fou suspesa indefinidament i el seu promotor deixà d'acudir a les sessions corporatives.

El Centro de Cultura Valenciana s'havia expressat en castellà des dels dies fundacionals, costum que començà a trencar-se durant la República, quan hi accediren uns quants col.laboradors de *Taula de lletres valencianes*.²⁸ Tornar a la pràctica exclusiva de la «llengua del Imperio» no era sinó restaurar la regla institucional. Cap dels «directors de número» en exercici —valencianistes de llavis enfora, d'un valencianisme ritual i epidèrmic— formulà aleshores ni plany ni recança i encara menys gosà d'infringir la regla. Com si la nostra cultura pogués deslligar-se de la llengua pròpia!... Tan ostensible abdicació marcària el futur rumb del Centre. S'escau de dir, finalment, que —en contrast amb la pausa imposada al butlletí de la Castellonenca— el Centre fou autoritzat a editar els seus *Anales* ja en 1940.

Com explicar la tolerància dispensada a aquestes dues institucions acadèmiques pels mandataris de Franco? Al meu entendre, caldria cercar la causa en una doble consideració. Per tractar-se de cenacles erudits d'escassa o nul·la transcendència pública, poc podien inquietar al vencedor, sobretot tenint compte de llur condició de *herren-klubs* fàcils de controlar. A més, presentaven la utilitat de constituir als ulls del vulgus una mena de símbols de la cultura indígena i, per tant, ben aprofitables com a coartada. Franco, en autoritzar l'existència d'aquestes institucions, apareixia com a protector d'allò que precisament destruïa.

El mateix principi s'aplicà en el cas de Lo Rat-Penat, com veurem més endavant, però no en el d'altres entitats d'índole popular, que podien resultar més conflictives. L'Ateneo Mercantil de València, on sempre hi hagué nuclis valencianistes

27. *ALP 1940*, pp. 183, 188. Els membres van ser depurats (*ALP 1941*, pp. 73, 123).

28. En 1932 hi ingressaren Eduard Martínez-Ferrando, Francesc Almela i Vives, Joaquim Reig, Francisc Alcaide i Vilar, Emili Gómez-Nadal, Antoni Igual Úbeda i Vicent Genovés Amorós. El 1934, Joan Beneyto Pérez. I el 1935, Carles Salvador. La trajectòria posterior d'alguns és digna de remarcar-se. Alcaide, tèbiament valencianista, degà de Filosofia i Lletres quan la reorganització franquista de la Universitat, obrí el curs 1939-1940 amb el parlament *Concepto de nación según José Antonio*. Beneyto, antic membre actiu d'Acció Cultural Valenciana, fascinat pel feixisme des de 1934, accedí a la Jefatura de Publicaciones y Ediciones —encarregada de la censura— i publicà *El nuevo Estado español* i *El partido*, aquest en col.laboració amb José M.ª Costa Serrano, ex-dirigent de les joventuts de la Derecha Regional Valenciana i ara delegat de Belles Arts de Falange. Quant a Genovés, en altre temps ferm activista d'Acció Cultural Valenciana, representà Falange en la comissió organitzadora del VIIe Centenar i en la gestora de l'Ajuntament. (*ALP 1940*, pp. 183-185, 188, 190, 441, 510, 513, 562, 564.) Cal esmentar, així mateix, que un antic col.laborador de *Taula*, el professor Eduard Julià Martínez, publicà versos feixistes en castellà: *Al pasar el cortejo de José Antonio*, dins *ALP 1941*, p. 343.

d'alguna importància —van dirigir-lo durant la guerra— fou ocupat l'1 d'abril de 1939 per Falange, que dissolgué categòricament l'entitat i utilitzà la seu social fins a 1950. Un munt de petits ateneus i casinos de barri, de ben divers origen, sovint acollidors de manifestacions valencianistes, i que tant havien animat la vida cultural en temps de la República (com ara la Unió Tabaquera d'Alacant, la Unió Musical de Castelló o l'ateneu Els XX de València, entre altres) van ser clausurats.

La desaparició d'aquestes agrupacions, a més de privar al valencianisme cultural d'espais populars on difondre's, afectà notablement el teatre, perquè moltes posseïen escenari propi o sostenien companyies *amateurs* fidels al repertori vernacle. El permís concedit a la societat coral El Micalet, de València, per reprendre la tasca social el mateix 1939 no compensà d'aquelles clausures perquè de moment només féu classes de música i de cant.²⁹

Un intent de reanimar la Societat Valenciana d'Autors a la tardor de 1939 fou avortat precisament per un saineter —ho he explicat en un altre lloc—, a pesar que la iniciativa partia d'un antic president, Lluís Martí Alegre, gens sospitós de simpaties republicanes.³⁰

— El teatre, hivernat

La situació en què es trobà el teatre valencià en la postguerra és ben il·lustrativa de l'actitud dels vencedors envers la nostra cultura. Un capteniment, com deia adés, desigual, selectiu... i farisaic.

A Castelló de la Plana una Agrupación Artística del SEU representà a les aca-balles de 1939 dos sainets dels castellanencs Forcada i Soto Lluch, però calgué esperar a començaments de 1942 per veure un altre del valencià Barchino, interpretat per la companyia de Educación y Descanso. En tots dos casos, es tractava d'obres ja envellides, que compartien el cartell amb sarsueles o sainets castellans, i de quadres escènics que, a l'entretant, representaven només en aquesta llengua.

El vet a la llengua autòctona en els escenaris era sobreentès i, si calia, força explícit. Quan en 1941 Matilde Salvador i Manuel Segarra Ribés van intentar realitzar l'òpera *La filla del rei Barbut*, inspirada en les narracions del *Tombatossals* de Josep Pasqual Tirado, a l'empara de la Societat Castellonenca de Cultura, toparen amb la prohibició de la censura madrilenya, encara i que una primera versió en forma de farsa per a titelles del text de Segarra ja s'havia representat el 1940 a l'estatge de la Castellonenca. El censor al·legà, precisament, que el text estava escrit en català. Tan sols després de moltes i treballoses gestions l'òpera fou autoritzada el 1943 a condició de limitar-se a una sola funció i fer-la precedir d'un pròleg en castellà.³¹ La feta és encara més escandalosa si recordem que *Tombatossals*, llibre aparegut en 1930, és un relat que vol explicar míticament els orígens de Castelló de la Plana i que té per als castellanencs una forta transcendència simbòlica. És obvi que el censor sabia el què feia prohibint la versió operística: atacava de ple els senyals d'identitat d'un poble.³²

29. *Música. Homenaje al maestro Giner*, dins *Levante*, n.º 178, 7-XI-1939.

30. R. BLASCO, *El teatre al País Valencià durant la guerra civil (1936-1939)*, Barcelona, 1986, vol. II, pp. 183-184.

31. *Ibid.*, pp. 185, 189-194.

32. Per a la significació de *Tombatossals*, v. l'estudi de Lluís MESEGUER citat a la nota 24.

A València les coses van rodar pitjor. És cert que, a favor de l'eufòria del triomf franquista, que suposava l'enlairament d'allò que coneixem com «nacional-catolicisme» —que, en versió local, diríem «valencià-catolicisme»—, l'abril de 1939 van ser autoritzades les funcions de carrer en honor de sant Vicent Ferrer, o siga els famosos «miracles». ³³ Però aquestes representacions inspirades per la pietat popular mai no han influït en l'evolució del teatre valencià i per llur cadència anual poc podien contribuir a la represa del nostre moviment dramàtic, expressament bandejat del escenaris, posats primer sota la fèrula militar i controlats després per Falange.

La represa dels «miracles», mostra aparent de respecte a les nostres tradicions, fou contrestada el Nadal d'aquell mateix 1939 amb la temptativa d'introduir una tradició del tot forastera. Parle de les representacions fetes per l'organització juvenil falangista als carrers de València de diversos «autos sacramentales» castellans. ³⁴ Exercici flagrant d'aculturació que, dissortadament, no seria l'únic. També les falles i altres festes d'arreu del País van ser o contaminades o desvirtuades.

El teatre valencià restà exclòs de les cartelleres comercials, i fins i tot de les actuacions *amateurs*, almenys una bona setena d'anys. Això no impedí que de vegades pujassen als escenaris obretes d'assumpte valencià, sempre i que estiguessen escrites en castellà. No es proscrivien els temes (segons quins, és clar) sinó la llengua. Tanmateix, aquestes suplantacions tampoc no van ser gaire freqüents. Tinc constància només de dues sarsueles, *El Palleter*, de 1941, i *El primer fallero*, de 1942. ³⁵ Cal demanar-se quina versemblança podien assolir els autors traslladant de parla els personatges...

Més greu resultà la deserció lingüística d'autors d'un cert renom, per bé que alguns, com Enric Beltran i Sendin Galiana, ja havien començat a departir-se durant la guerra. Rafael Martí Orberà, a qui hom havia saludat el 1910 com a brillant promesa de la renovació teatral valenciana —sense que revalidàs posteriorment tals esperances—, ara s'apressà a junyir-se al carro del venedor i estrenà el 1940 *Isabel la Católica, madre de España*. ³⁶ Bé és veritat que la majoria dels autors de fama s'estimaren més romandre callats, a l'espera de temps millors, decisió que els honora.

La proscripció tàcita del teatre acabà el 1946, al mateix temps que a Barcelona, i perquè la situació esdevenia crítica per al règim. En 1946 el govern franquista es trobà acossat internacionalment, condemnat per la ONU i veient retirar-se els ambaiadors de les principals potències. A més a més, l'economia valenciana era colpida greument per les fortes gelades de gener i des de maig s'incrementaren les accions dels guerrillers, alhora que augmentava l'activitat clandestina político-sindical.

33. *ALP 1940*, p. 168. Tan sols es representaren als altars del Mercat i del Tossal.

34. *ALP 1940*, p. 192: «Las Organizaciones Juveniles de FET y de las JONS representaron en distintos puntos de la ciudad actos (*sic*) sacramentales en conmemoración de la venida del Mesías.» Abans ha fet constar que els Xiquets de Sant Vicent Ferrer «no pudieron llevar a efecto las tradicionales representaciones teatrales porque los rojos destruyeron todos los elementos de que el Colegio Imperial disponia para este objeto».

35. R. BLASCO, *El teatro...*, vol. II, p. 187.

36. *ALP 1941*, p. 305; *ALP 1943*, p. 191.

La decisió d'alçar el vet a la nostra llengua en els escenaris teatrals i autoritzar obres festives d'esplai popular s'ha d'inscriure en el context descrit. La llicència fou —com l'interdicte— tàcita, no explícita, i no podem descartar que fos concebuda com una mesura transitòria. Responia a la necessitat urgent de la II Dictadura d'assolir el més extens recolzament popular congraciant-se, si calia, els sectors negligits fins aleshores. La maniobra mai no ha fallat. Cada vegada que el poder central se sent feble o amenaçat, cada volta que ho considera escaient per als seus fins, apel·la a la nostra fibra més íntima i sentimental, segur de provocar una reacció favorable.

L'actor Vicent Broseta, de gran notorietat ja des de les començalles del segle, rebé permís en febrer de 1946 per actuar a l'Alkàzar amb un repertori de textos valencians ja caducs i fer l'estrena d'un sainet que no aportava cap novetat ('*Crusigrama*' familiar, de Sendin i Beltran). El dissabte de Glòria d'aquell any —és a dir, el 20 d'abril— s'estrenà al Serrano per una altra companyia la sarsuela de Barchino i Magenti *La cotorra del mercat*, gran èxit (més de siscentes representacions) que palesà com delejava el públic tornar a sentir la seua llengua en un escenari, sempre que l'autor es fes intèrpret d'emocions actuals. L'èxit induí un seguit d'imitacions i una segona part dels mateixos autors.³⁷ Però això són, com diu la frase popular, figues d'altre paner i jo m'he de circumscriure als límits voluntàriament fixats, que són els dels primer temps de la repressió franquista.

— Les associacions culturals

Pel que fa a associacions culturals valencianistes no relacionades amb el teatre cal dir que la majoria havien desaparegut durant la guerra. Les poques que, amb prou feines, aconseguiren mantenir-se van arribar a la fi de la contesa completament extenuades.

Va de callada que organitzacions com l'Agrupació Valencianista Escolar, la Universitat Popular Valenciana, l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, o Proa (Consell de Cultura i Relacions Valencianes), no van fer res per revifar-se, conscients que el vencedor impediria que actuassen (de fet, bastants de llurs dirigents i membres eren perseguits aleshores).

Tanmateix, hi hagué una temptativa de cobrir aquest flanc per part d'elements catòlico-dretans no compromesos amb el règim vençut. Els directius d'Acció Nacionalista Valenciana van recuperar el 29 de març de 1939 la seu social, que un sindicat de la UGT havia ocupat durant el trienni bèl·lic. Com que es tractava d'un partit no inclòs en la Llei de Responsabilitats Polítiques i ells no es consideraven desafectes al nou Estat, van obrir el local i reemprengueren un mínim de vida social. Segons recordava un d'ells, es «*camuflaren de societat típic-folklorica pensant que al Govern Civil no quedaria arxiu*». No hi ha constància pública de les seues activitats i tot fa pensar que no passaren de conciliàbuls amistosos. Al cap d'un any van ser denunciats al Governador, però la intercessió del canonge Pedro Tomás

37. R. BLASCO, *El teatre...*, vol. II, pp. 194-201.

Montañana parà el colp, i l'autoritat manà «*que es dissolguera la societat, es clausurara el local i no es fera res contra les persones*». ³⁸

— El cas de Lo Rat-Penat

Si hi havia una institució cultural particularment apta per a ser instrumentalitzada pel vencedor d'acord amb els principis que he indicat dessús sens dubte era Lo Rat-Penat. La vella «societat d'amadors de les glòries de València i del seu Regne», que un grup de socis havia intentat preservar inútilment el primer any de la guerra, ³⁹ es revifà tan aviat com entraren les tropes victorioses. L'episodi fa part de l'al.ludit «valencià-catolicisme».

El 8 d'abril de 1939 una colla de ratpenatistes acudí davant la Seu a celebrar el tradicional «toc de Glòria», volteig general de campanes amb què aleshores s'anunciava la Ressurrecció del Senyor el dissabte sant, costum interromput mentre durà la contesa. Lo Rat-Penat podia exhibir un ampli martirologi. No menys de cinquanta socis i un ex-president havien finat a mans dels revolucionaris. Això, i també l'historial de l'entitat —dún ponderat conservatisme—, presuposava l'adhesió al nou règim. Ara, el que ningú no hauria presumit és que fos una adhesió tan claudicant. Els directius, encapçalats per Josep Casanova Dalfó —que hi presidia quan esclatà la guerra— van obsequiar el general Aranda amb una monumental «mona de Pasqua» i tot seguit l'invitaren a visitar l'estatge social, on l'imposaren solemnement les insígnies de soci d'honor. Aranda s'erigí en protector de la societat i autoritzà la reanudació dels Jocs Florals. ⁴⁰

Lo Rat-Penat havia esdevingut, amb el curs del temps, una associació d'enyoradissos, practicants del «regionalismo bien entendido» en l'estat més pur; val a dir, més innocu i intranscendent. La vida societària transcorria des de molt abans enmig d'una absoluta llangor, llevat de la ritual convocatòria dels Jocs Florals, únic moment en què —una vegada a l'any!— el Rat semblava bellugar-se una mica.

El valencianisme «d'antigor» del Rat havia estat recusat sovint per la nova generació d'intel.lectuals que a partir de 1927 tant féu per polir la nostra llengua i renovar les nostres lletres. Els ratpenatistes no només eren reaccionaris en política. Ho eren, així mateix, en qüestions literàries, com podia observar-se en els Jocs, convertits en mera cerimònia de coentor social, sense cap incidència en el progrés cultural. Així i tot, per a la massa indocta —que confonia el sentiment patri amb l'amor de campanar— Lo Rat-Penat encarnava una noció sumària de valencianisme; si més no, el màxim de valencianisme a què l'havien acostumada.

38. F. RUIZ LÓPEZ, loc. cit., p. 15. Miquel Adlert comenta: «en esta ocasió nos salvà l'olor a cera». Res no diu de quina mena d'activitats realitzaren. Afirmar que els denunciats van ser «elements de la junta governativa que tenia Lo Rat-Penat» i que la denúncia fou «per separatistes», acusació que poc després s'utilitzaria per expulsar del Rat a Vila Cabanes, Adlert, Xavier Casp i Ricard Sanmartín.

39. M. AZNAR i R. BLASCO, loc. cit., pp. 105, 161-163.

40. ALP 1940, pp. 167, 178-179, 184, 291-293; *Primer Centenari dels Jocs Florals de la Ciutat i Regne de València*, València, 1959, pp. 273, 275, 277; Antoni IGUAL ÚBEDA, *Història de Lo Rat-Penat*, València, 1959, p. 108. Si hem de creure Adlert (v. *supra*, nota 21), ell i els seus amics, poc després de l'1 d'abril de 1939, es «feren càrrec» del Rat i lliuraren l'entitat a Casanova Dalfó.

D'això, l'autoritat militar fou conscient de seguida, i ho encarrilà en benefici propi.⁴¹ Lo Rat-Penat serví alhora d'instrument narcotitzador del poble i d'excel·lent coartada del lingüicidi que maquinaven. Un colp provada en els Jocs de 1939 la mollesa i ductilitat dels ratpenatistes, el governador Planas de Tovar imposà en desembre una nova directiva, sota la presidència de Josep Monmeneu Gómez.⁴²

Els Jocs Florals van ser la més perfecta palestra d'aculturació que hom hi podia imaginar. S'hi oferí la trona de Mantenidor no només a brillants oradors del nou Estat, com ara Antonio Goicoechea —líder de Renovació Espanyola, partit monàrquic compromès amb l'Alzamiento—, ans també al general Millán Astray, fundador de la Legión, i al poeta José Maria Pemán, autor de *Cisneros* i *El divino impaciente* i membre del Consejo Nacional de Falange. Les filles de Franco i Aranda pujaren al setial de la regina.⁴³

— Rimaires llagoters

Els felibres del Rat van segregar aleshores tota mena d'escandaloses llagoteries, però sobretot rivalitzaren en la creació d'una poesia feixista valenciana. És aquest un capítol de la nostra història literària poc conegut encara perquè tan sols una mínima part de la producció arribà a publicar-se. Segons m'han dit Anna Catalunya i Santi Cortés, que investiguen als arxius del Rat, la quantitat que roman inèdita és considerable i, per bé que d'escassíssim mèrit, resulta un indicador sociològic de primer ordre.

Cal dir, però, que no tots els feixistitzants eren versaires d'ínfima categoria,

41. Fóra interessant d'escatir quins mentors tingué el general Aranda. Tot i que potser no ho aclairem mai, no hi cap dubte que sabien ben bé com podia explotar-se a profit del nou règim el populisme dels ratpenatistes i com calia afalagar llur estufat amor propi. A tall d'hipòtesi, suggeriria la intervenció directa o indirecta de personatges com el canonge Montañana, Vicari general de la Seu, qui el 3 de maig de 1939 oficià la missa de campanya prèvia a la desfilada de tropes davant Franco (*ALP 1940*, p. 170); ja hem vist que, segons Adlert, era assidu al despatx del governador civil, Planas de Tovar (v. *supra*, nota 38); i cal indicar que figurava com «assessor moral» en la Junta de Govern de Lo Rat-Penat (*ALP 1941*, p. 199). Altres de semblant influència eren el doctor Juan José López Ibor i l'ex-diputat tradicionalista Juan Granell Pascual, cap provincial de premsa i propaganda; tots dos van ser nomenats membres del II Consejo Nacional de FET y de las JONS alhora que Aranda (BOE, 12-IX-1939). Tampoc s'ha d'oblidar la posició de poder que tenien antics valencianistes, com ara Beneyto i Genovés, o Teodor Llorente i Falcó, director de *Las Provincias*. Altre fet a tenir en compte és l'existència d'una «Bandera Valenciana» dins del Cuerpo de Ejército de Galicia, formada per «hombres de carrera unos, sencillos campesinos otros»; entre aquells, ben bé podia haver assessors del general per als assumptes culturals (*ALP 1940*, pp. 591-592).

42. *Primer Centenari...*, p. 273. Atribueix el nomenament al governador Ramon Laporta; atribució errònia —que potser prové d'IGUAL ÚBEDA, loc. cit.—, perquè Laporta fou el successor de Francisco-Javier Planas de Tovar (cf. *ALP 1941*, pp. 65, 195).

43. *ALP 1940*, p. 170; A. IGUAL ÚBEDA, loc. cit., pp. 108, 124, 127; també hi van ser Mantenidors el general Abriat (1945) i els polítics Esteban Bilbao (1943), Eduardo Aunós (1944) i José Maria Alfaro (1946). El poetastre Josep Calatayud Bayà —que succeí Monmeneu en la presidència del Rat— cantava així Carmen Franco Polo: «Filleta del Sol d'Espanya / per qui viu tot lo espanyol» (*ALP 1941*, pp. 161-167).

com ara Josep Monmeneu i Josep Calatayud Bayà, guanyadors de les Flors Naturals de 1939 i 1940. Hi hagué també poetes de més tremp que cediren a les entabanades d'aquella hora infausta. Per exemple, Pasqual Asins, Francesc Caballero i Josep Maria Bayarri.

El cas d'Asins, Flor Natural de 1941, és doblement trist, perquè a l'any següent optà a un premi atorgat per Maria Luisa Aranda amb una composició en castellà (*Valencia por siempre, amén*). I produeix tristesa perquè Asins havia estat president de Nostra Parla, primer intent valencià de fomentar l'ensenyament de la llengua, i col.laborador de *Taula* i de *El camí*.⁴⁴

També Caballero i Muñoz havia col.laborat en aquests periòdics capdavanters del valencianisme renovador i, bé que no concursà als Jocs d'aquesta època, publicà el 1940 al *Pensat i fet* una poesia lloant Franco, a qui designava «*modern Sant Jordi de l'Espanya eterna*».⁴⁵

Quant a Josep Maria Bayarri, conegut d'antuvi pel seu anticatalanisme, cantaria la Divisió Azul el 1943, composició premiada amb l'Englantina d'Or,⁴⁶ que, com és ben sabut, està reservada al tema patriòtic en el cartell jocflorallesc. Un exemple més —si calia— dels falsejaments despersonalitzadors a què s'hi prestava Lo Rat-Penat.

— La tergiversació dels orígens

En aquestes maquinacions deformadores de la idiosincràsia valenciana, que el nou règim ordia *pro domo sua* amb la complaença interessada o inconscient d'antics valencianistes, s'ha de remarcar una operació presentada amb el relleu i el prestigi de la pompa acadèmica.

El VIIe Centenar de la conquesta de València per Jaume I s'esdevingué el 1938 i, malgrat no ser gaire propícia la situació, els republicans van recordar i commemorar l'efemèrides.⁴⁷ Un any després, també els franquistes volgueren celebrar el Centenar, ara per iniciativa conjunta de Lo Rat-Penat i el Centre de Cultura Valenciana.

Teodor Llorente i Falcó s'encarregà de les gestions prop de les autoritats, a les quals convencé amb l'argument que «*a la última conquista debía unirse la gloria de la primera*». Atorgat el permís preceptiu —no més faltaria, amb tan peregrina

44. El poemari premiat amb la Flor Natural de 1944 es titula *El dia líric*; pot llegir-se en: Pasqual ASINS, *Poesies*, València, 1949; pp. 100-106. La composició *Valencia por siempre amén* roman inèdita; me l'han facilitada Anna Catalunya i Santi Cortés.

45. F. CABALLERO I MUÑOZ, *Atra volta les Falles*, dins *Pensat i fet*, València, març 1940. L'últim vers demana «confiança cega en el Capdill».

46. Bayarri tirà a l'Englantina per dos anys consecutius amb un poema titulat *Pàtria*, que duia el lema «Divisió blava». A. Catalunya i S. Cortés han cregut identificar-lo amb el que apareix d'igual títol dins J. M. BAYARRI, *Obra poètica*, València, s. a. (1953-1956), pp. 69-75. L'autor insistí en el tema almenys una vegada més (*La bèstia septicèfala*, *ibid.*, pp. 29-30). Aquesta bèstia és el comunisme.

47. Ricard BLASCO, *Cómo se conmemoró en 1938 el VII Centenario de la Fundación del País Valenciano*, dins *Dos y dos*, València, núms. 21-22, octubre 1976.

raó!— entre els actes commemoratius hi hagué un cicle de conferències.⁴⁸

La mateixa doctrina invocada per Llorente i Falcó havia inspirat els poetastres floralescs i sens dubte cap altre parangó històric podia ser més grat a l'«*invicto Caudillo*», necessitat d'ungir-se amb un carisma popular.

Vet ací com Josep Monmeneu relacionava les dues figures en els Jocs de 1939. El poeta s'adreça a València, dissortada perquè els seus fills bords —és a dir, els «*rojos*»—, que fingien defensar-la, la lliuraven lligada de peus i mans «*a l'arbitri d'un exòtic poder*» — llegiu: el comunisme. Però ha vingut la «*liberació*», a càrrec dels soldats del Cuerpo de Ejército de Galicia, i aleshores es produeixen les noces entre l'alliberada i l'alliberador. Moment solemne, nucli del poema:

En mig les boïroses
visions de quimera
d'un somni daurant,
veus batre afanyoses
les ales sedoses
a lo rat penat.
I a la teua vora
apareix a l'hora
qui ab el drac alat
corona sa testa:
Jaume d'Aragó,
qui de la Conquesta
arbora el Penó.
I el reial guerrer,
ab gest eixerit,
a un nou cavaller
apunta ab el dit,
qui al moment sospira
i vos parla i mira
tot embadalit:

48. R. GAYANO LLUCH, *Commemoración del VII Centenario de la conquista de Valencia*, dins *ALP 1940*, pp. 561-567; v. també *ibid.*, pp. 183-184, 290, 292. Entre les conferències, cal remarcar la de Rafael Calvo Serer titulada *Dos épocas: el siglo XIII y el siglo XX. Conquista y Liberación de Valencia*, que reblava la voluntat de legitimar històricament la «Cruzada» de Franco i equiparar la seua figura a la de Jaume I. S'escau de dir que, en els actes cívics, es passejà amb tots els honors el Penó de la Conquesta. Això contradiu l'afirmació d'Adlert: «quan s'acabà la guerra, sense que es dictara disposició que la prohibira, tots entenguérem que estava prohibida la senyera valenciana» (loc. cit. a la nota 21). El cert és que la senyera de la ciutat fou instrumentalitzada per les autoritats franquistes, que n'oferiren una rèplica a Franco («la cual prometió guardar como una reliquia»), i després enviaren l'original al «Desfile de la Victoria» de Madrid i a uns «actos de confraternidad» a Galicia; quan tornà a València «se la tributó un recibimiento con los debidos honores» (*ALP 1940*, pp. 171, 173). Actes que en cap manera podien interpretar-se com de prohibició.

«Sóc Francesc d'Espanya, oh ma bella aimia!,
 qui el dret li pertoca de conqueridor;
 qui en el guany de terres més daler sentia
 pel de vostre cor.
 Qui arriscà la vida per alliverar-vos
 no us vol fer esclava, tirà i deslleial.
 D'amor l'esclavatge corprés ve a ofrenar-vos
 ab l'anell nupcial.»

Etc. etc.⁴⁹

Mare de Déu!... Quins papers d'auca fan jugar els pixaversos llagoters!...

— Un clam en el silenci

Ara, per acabar, voldria mostrar-vos el revés de la situació.

En aquella hora trista, en la què tants claudicaven, hi havia un poeta, un ver poeta, que en la soledat del seu estudi patia i escrivia, sense claudicacions, un petit feix de poesies que mai no arribà a publicar.

Aquell «*català de la ciutat de València*», com s'havia definit una vegada, tenia per nom Carles Salvador i la seua veu havia estat, el 1937, ferma i clara quan denunciava davant d'un auditori d'escriptors internacionals, que «*el feixisme, en negar l'home, nega també la cultura, i més encara, nega les minories culturals, nega les cultures nacionals i nega el dret d'existència cultural, que no política, a les minories nacionals*». ⁵⁰ Veredictes que, ara, patia en la pròpia carn. Un patiment que inspirava les seues poesies clandestines. Com aquesta, datada el 9 d'octubre de 1942:

49. Josep NONMENEU I GÓMEZ, *Dolor i goig*, dins *ALP 1940*, pp. 283-286. Com el lector observarà, apunten ja faltes gramaticals, principalment ortogràfiques, que seran més abundoses com més accés tinguen els rimaires als certàmens del Rat, els anys següents. Una conseqüència de la política d'usurpació cultural menada pel franquisme fou la degradació de la llengua, tant la parlada com l'escrita; en aquesta, l'abandó de les Normes de Castelló, la intromissió de falsos gramàtics i la condemna oficial dels principis fabrians, van fer estralls, sobretot en les publicacions de caire popular.

50. El parlament de Carles Salvador davant del II Congrés Internacional d'Escriptors Antifeixistes pot llegir-se dins M. AZNAR i R. BLASCO, loc. cit., pp. 109-111, 237-240.

Ai, Rei en Jaume, sagrat
per haver-nos conquistat
i posat en llibertat

fa uns quants segles!

Si poguéreu vindre avui
i des d'aqueix Puig veí
deslliurar-nos del verí
que ens anega!

Ja sé que sou un record
però enmig de la dissort
caure em revoltá en la mort
sense espera.

I viure un any i altre any
als teus peus amb el meu plany
perquè ens faces l'averany
d'un nou viure
en el qual no tinga nit
ni siga ja més ferit
el malaurat esperit
de la Pàtria.⁵¹

La repressió lingüístico-cultural empesa pel franquisme trobava, doncs, resistències. Però infligia ferides tan profundes que encara avui patim les conseqüències.

51. Aquestes poesies patriòtiques de C. Salvador, aparegudes entre els seus manuscrits, fan un total de vuit. Francese Pérez Moragon té anunciat publicar-les amb un comentari.